

ЮГОСЛОВ'ЯНИ-СТУДЕНТИ ДУХОВНИХ АКАДЕМІЙ РОСІЇ В УКРАЇНІ

Г.Саган: «Югослав'яни – студенти духовних академій Росії в Україні». На ґрунті залучення нових архівних документів у статті аналізується співпраця православного кліру України та студентів югослов'ян, які здобували вищу духовну освіту в російських духовних академіях. У дослідженні показано значення такого спілкування як частки культурних взаємин українського та югослов'янського народів.

Ключові слова: югославські студенти, українські священики, сербський православний клір, югослов'янське духовенство, Сербська Православна Церква, міжрелігійна співпраця.

***Актуальність теми.** В радянський період участь українців у міжнародних контактах була максимально утруднена радянськими спецслужбами. Відтак жителі України використовували будь-які доступні можливості аби дізнатися про особливості життя за кордоном. Найлегше це було здійснити завдяки спілкуванню з іноземними туристами, гостями, членами делегацій, які, як правило, залюбки розповідали про події у своїх країнах та світі загалом. Не секрет, що найбільш комунікативних іноземних гостей співробітники Комітету державної безпеки намагалися максимально ізолювати і не дозволити контакти з українцями. Проте навіть той мінімум фактів, що надходив від заїжджих, хоча б частково перекривав інформаційний голод про життя пересічних людей, у тому числі віруючих за кордоном. Дослідження саме цієї форми інформаційних зв'язків українців із закордонням ще не знайшло належного йому місця в наукових доробках наших вчених-істориків.*

Зазначимо, що громадяни Югославії знаходилися під особливим контролем радянських спецслужб, але, з іншого боку, саме вони були найбільш цікавими для українців. Причинами цього було те, що соціалістичну Югославію ідеологи Радянського Союзу не відносили до табору соціалістичних країн. Пересічні українські громадяни також любили спілкуватися з югославами через те, що останні найбільш об'єктивно могли розповісти про життя за кордоном, про сприйняття радянських реалій іноземцями тощо.

До речі, це було однією із причин того, що югославським громадянам до України у радянські часи потрапити було дуже не просто. Однією із найбільш популярних підстав приїзду була так звана релігійна лінія. Це могли бути паломники, члени делегацій релігійних керівників. Був і ще один,

* Саган Г.В. – кандидат історичних наук, докторант Інституту української археографії та джерелознавства імені М.С.Грушевського НАН України.

особливий вид так званих «релігійних туристів». Це - югослов'яни, які були студентами духовних академій Москви і Ленінграду. Разом з іншими студентами МДА та ЛДА, югослави були частими гостями Києва, Одеси, Львова та інших міст України. Наші древні міста та святі місця приваблювали своєю історією, православними храмами, монастирями та іншими релігійними святинями. Свого часу, а саме до 1918 року, у Києві, як одному з центрів православної освіти, югослов'яни навчалися у Київській духовній академії. Зокрема тут було підготовлено десятки священиків для Сербської Православної Церкви. А тому серед тих кліриків, які приїжджали в Україну у 70-80-ті роки ХХ ст., часто траплялися родичі чи знайомі випускників КДА.

Про вищу релігійну школу Києва, про навчання у ній югослов'ян тощо, українська історична та релігієзнавча школи напрацювали певні дослідження. Зокрема у працях О.В.Павлюченка [Павлюченко О.В. Україна в російсько-югослов'янських суспільних зв'язках (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). – К., 1992. – 205 с.], Ф.П.Шевченка [Шевченко Ф.П., Роль Києва в міжслов'янських зв'язках у ХVІІ – ХVІІІ ст. (Доповідь на V Міжнародному з'їзді славистів. – Софія, вересень 1963 р.) – К., 1963.], О.Н.Сагана [Саган О.Н. Вселенське православ'я: суть, історія, сучасний стан. – К., 2004. – 909 с.], І.Преловської [Преловська І. Київська Академія: історія і сучасність // Труды Київської Духовної Академії. - К., 2003. - № 1. – С.16-25.] та деяких інших дослідників частково про це пишеться, чи, принаймні, згадується. **Питання, порушені у нашій роботі, ще не були об'єктом наукових досліджень, оскільки зроблені висновки базуються на нових архівних документах, не залучених до наукового обігу, що й складає актуальність дослідження.**

Метою даного дослідження є визначення ролі співпраці студентів духовних академій СРСР з українською громадськістю як частини культурних взаємин українців та югослов'ян.

Для досягнення зазначеної мети слід **вивчити наступні завдання:**

- показати причини зацікавленості югославської молоді – студентів духовних семінарій українською духовністю;
- розкрити значення спілкування югослов'ян з православним духовенством України;
- визначити місце співпраці української та югославської релігійної спільноти у взаємному культурному збагаченні.

Проведений аналіз допоміг нам внести певні корективи у традиційне трактування міжнародних зв'язків українського та югослов'янського православного духовенства, а зроблені висновки наприкінці дослідження є науковою новизною.

Основний зміст статті. Насамперед зазначимо, що студенти тогочасних російських духовних академій, які приїздили в Україну, як правило, були зрілими особистостями, котрі до вступу вже мали досвід

служіння у церквах. Вони добре орієнтувалися в питаннях релігійного життя Югославії та усїєї світової православної спільноти, а тому їм було чим поділитися з українськими колегами.

Приїзд та прийом груп таких релігійних туристів завжди був організований, адже гостями опікувалися українські православні священики. Як правило, студенти приїжджали під час канікул, які у духовних академіях були на Різдво, Пасху, Покрову, а також у літні місяці. Відпускали на такі екскурсії завжди найкращих студентів. Тому траплялися випадки, коли за час навчання окремі югославські студенти по кілька разів відвідували Україну. Приїзд іноземних студентів до українських міст був не менш цікавим і для приймаючої сторони, оскільки під час спілкування югослов'яни розповідали про історію та тогочасний стан православ'я у своїй країні. Знаковою була і реакція югослов'ян на релігійні реалії в Україні. Адже це демонструвало те, як українців сприймають у Югославії, на Балканах, в цілому. Тому, на перший погляд нічим не обтяжені екскурсії югославських студентів Україною робили свій вклад у важливу справу – розвиток відносин між югославською та українською релігійними спільнотами.

Кожна група іноземних студентів була по-своєму оригінальною. Українські священики, як завжди, щиро і гостинно їх зустрічали, про що постійно згадували туристи. Перші групи іноземних студентів, серед яких були і югослов'яни, почали відвідувати Україну у 70-ті роки ХХ ст. Одним із перших був візит, який відбувся 27-29 червня 1973 р. Тоді до Києва приїхала не група туристів, як це згодом стало традицією, а лише один студент Московської Духовної Академії Єфрем Мілутінович. Він був добре обізнаний з релігійною ситуацією у своїй країні, а тому українським священикам багато розповідав про різні конфесії Югославії, про екуменічний рух і ставлення до нього Сербської ПЦ. Зокрема Є.Мілутінович зауважив, що Сербська Церква тримає себе відсторонено від цього міжнародної релігійної ініціативи. Попри це, сербський православний патріарх Германом сім років (1969-1976 рр.) очолював ВРЦ [ЦДАВО України. – Ф. 4648. – ОП. 7. – Спр. 257. – Арк. 238.]. А католики Югославії "почувають себе найвпевненіше, бо є найбагатшими" серед інших конфесій, вважав Є.Мілутінович [ЦДАВО України. – Ф. 4648. – ОП. 5. – Спр. 340. – Арк. 93-99], з чим важко було не погодитися. Щоправда, не тільки матеріальний статок католиків дозволяв їм почувати себе впевнено. Велике значення мали й зміни у державній політиці СФРЮ, які відбулися у ставленні до західних християн. Після довгих років гонінь, яких зазнавали католики Югославії, у 1960 році відбулася перша публічна демонстрація позитивного ставлення уряду до католиків. У цьому році Тіто нагородив високою державною нагородою Белградського католицького архієпископа з нагоди його 80-тиріччя. Між югославським урядом і Ватиканом почалися офіційні переговори, які завершилися підписанням угоди у квітні 1966 р і обміном представниками. Станом на 1969 рік у країні друкувалося 29 релігійних журналів з накладом 10 млн. З них 8 млн. – католицьких. З 1970 р. представникам Риму надали статус послів. У

1971 р Тіто отримав аудієнцію у Папи. З того часу науковці часто друкували свої дослідження в релігійних виданнях, а теологи – у марксистських.

У 70-х роках ХХ ст. в Хорватії активно обговорювалося питання про прийняття у комуністичну партію практикуючих католиків. Наскільки це було революційним для тодішнього суспільства, говорить той факт, що у 60-х роках м.ст. лише за підозру в тому, що член Комуністичної партії цієї країни святкував удома Різдво, могли виключити з партії. А це, у свою чергу, могло привести до втрати роботи, пільг тощо. Ці югославські новації діалогу стали частиною світового руху, започаткованого Папою Іваном ХХІІІ, який запропонував католикам змінити ставлення до комуністів. В такий спосіб енцикліка Пія ХІ про заборону будь-якої співпраці з комуністами відійшла у минуле. З іншого боку, як ми бачимо, кардинально змінилося і ставлення югославських комуністів до віруючих. Нові тенденції зміцнили позиції Католицької Церкви. Зокрема, зросла кількість відвідувачів релігійних шкіл. У Словенії 60% назвали себе практикуючими католиками, хоч лише половина із них регулярно відвідували костюол. Таких злетів не відчувала Сербська ПЦ, бо вона не зазнала утисків у повоєнні роки, а тому не мала підстав для такого бурного відродження як католики [Singleton Fred. Twentieth-Century Yugoslavia. – New-York, 1976. – P. 203-207].

Через рік, 6-11 серпня 1974 р., Є.Мілутінович вдруге приїхав до Києва. Цього разу він взяв із собою свого співвітчизника, студента МДА ієродиякона Григорія (Калініч Мілана). Після відвідин київських монастирів гості у розмові з одновірцями зазначили, що їх вразило те, що у монастирях дуже старі ченці і практично зовсім відсутні молоді. Оскільки українські клірики не могли чесно пояснити цей факт, боячись доносів, то співрозмовники перейшли до іншої теми. Зокрема, вони поцікавилися, як віруючими в Югославії було сприйнято відокремлення Македонської Православної Церкви від Сербського Патріархату. На що Є.Мілутінович дав, на наш погляд, досить реальну, без двозначності, відповідь. Зокрема, він наголосив, що Сербська ПЦ намагається не загострювати ситуацію, а тому «дуже обережно ставиться до релігійних подій в Македонії, у надії, що колись наступить примирення й об'єднання". Тому населення зреагувало на події у церковному житті Македонії спокійно, "серби і надалі йдуть вчитися в семінарії Македонії" тощо [ЦДАВО України. – Ф. 4648. – ОП. 5. – Спр. 381. – Арк. 63-65].

Окрім Києва, югослов'яни також побували в Одесі (12-19 серпня), де відвідали семінарію. Там їм влаштували зустріч з викладачами та ректором семінарії архієпископом Агафангелом. Є.Мілутінович, на прохання господарів навчального закладу, розповів про релігійну освіту для православних в Югославії, відповів на запитання семінаристів. З розповіді Є.Мілутіновича одеські клірики дізнались, що на той час в Югославії було чотири духовні семінарії, де навчалось 160 студентів. Сербська ПЦ розділена на 28 єпархій, п'ять із них - були митрополіями. Також у СФРЮ православні мали 3600 парафій і 96 монастирів. Православ'я сповідує найбільша частина

населення (7 млн. при загальній кількості – 19 млн.) країни [ЦДАВО України. – Ф. 4648. – ОП. 5. – Спр. 381. – Арк. 131-136.]. Ці цифри, що свідчили про поступливий розвиток Сербського Православ'я, сприймалися в Україні із радістю за Сербську ПЦ. Вони були особливо контрастними у порівнянні з українськими реаліями, де релігія перебувала під великим тиском комуністичної ідеології, а про Українське Православ'я як таке за умов Московсько-православного колоніалізму навіть і не йшла мова. В Україні культові споруди постійно закривалися, діючі - не дозволяли ремонтувати. Релігійна діяльність практично була заборонена.

26-28 червня 1976 р. серед невеличкої групи студентів МДА, що прибула до Києва, двоє були з Югославії. Це - Лонгін Крчо та Григорій Калініч. Гості відвідали культурні та історичні місця Києва, побували на службах Божих у Володимирському соборі та Флорівському монастирі. Цієї короткотривалості подорожі гості мали не багато часу для спілкування із своїми українськими колегами. Більшу частину свого перебування в Києві, за їх власним зізнанням, вони провели у спостереженнях за професійною діяльністю українських кліриків, отримавши в такий спосіб необхідні навички для своєї майбутньої праці.

Через три роки ще одна делегація семінаристів МДА побувала в Одесі (28 червня – 2 липня 1979 року). Групу склали професорські стипендіати МДА. Серед шести членів делегації троє були з Югославії: Лонгін Крчо, Ніканор Богунович і Борислав Петрович. Супроводжував туристів аспірант МДА Василь Головін. Поселили гостей в Успенському чоловічому монастирі. Окрім відвідин релігійних та історичних місць Одеси, студенти мали цікаву і корисну для їхньої професійної діяльності зустріч з митрополитом Одеським і Херсонським Сергієм [ЦДАВО України. – Ф. 4648. – ОП. 7. – Спр. 117. – Арк. 281-284.]. Гості були вражені гостинністю та теплотою прийому митрополита. На прийомі кожен розповідав про свої наукові інтереси та про враження від подорожі.

До міст, які дозволено було відвідувати іноземним туристам, належав і Харків. Сюди теж приїжджали югославські громадяни – студенти духовних академій Росії. Так, 31 травня – 3 червня 1980 року у Харкові перебували Сава Мілошевіч і Борислав Петрович. Їм показали найбільші православні храми міста - Іоанно-Усікновенський, Петропавлівський, Трьохсвятительський, Озернянський і Казанський. Під час екскурсій гості виявляли великий інтерес до історії міста, храмів, задавали багато питань, а при зустрічі зі священниками цікавилися богословською практикою. Наприкінці візиту студентів прийняв єпископ Нікодим, який розповів про парафіяльне життя в регіоні. Після Харкова югослов'яни відвідали Київ (4-6 червня), Львів (7-10 червня), Ялту (11-19 червня). З особливим захопленням гості згадувала Ялту, оскільки жили вони там не у готелі, а вдома у протоієрея М.Дрічковського, який не тільки супроводжував їх в день по місту, але й влаштовував цікаві розмови вечорами [ЦДАВО України. – Ф. 4648. – ОП. 7. – Спр. 150. – Арк. 157-161]. Насичена поїздка і враження від

неї наштотували Саву Мілошевіча на висновок, що в Югославії не справедливо вважають, що в СРСП є тиск на духовенство та відсутня свобода совісті. Гості у всіх храмах, показаних їм, бачили багато людей. З одного боку, такий висновок свідчить про те, що югославські студенти, з різних причин (через свою молодість, добре організовану ідеологічну роботу радянських чиновників), не завжди бачили ті обмеження, які супроводжували релігійне життя в Україні. З іншого – українці, попри ідеологічний тиск і залякування радянської влади, залишалися вірними християнським традиціям, активними у релігійному житті.

14-16 червня 1983 року в Києві перебувала група студентів Московської духовної академії, серед яких було двоє з Югославії – ієромонахи Нектарій (Радовановіч) і Сава (Яковлевіч). Супроводжував гостей теж студент МДА, українець О.Антонюк. Характеризуючи цих югослов'ян, протоієрей Володимирського собору Іоанн Чернієнко зазначив, що обидва студенти були повільні "у слові і ділі", часто спізнювалися. Нектарій дуже любив фотографувати й знімати фільми, а Сава надавав перевагу прогулянкам наодинці, через що часто пропускав обіди та вечері. Спілкуючись з югославськими студентами, українські священники дізналися, що на той час в Югославії було 180 діючих монастирів, одна духовна семінарія і скоро мала відкритися духовна академія [ЦДАВО України. – Ф. 4648. – ОП. 7. – Спр. 258. – Арк. 57-60.]. І ці показники стосувалися тільки православної спільноти СФРЮ, яка охоплювала 70% населення країни. У порівнянні з українськими реаліями, це були високі цифри, які, до речі, в Югославії, у порівнянні з десятилітньою давністю суттєво змінилися на краще. Адже в Україні, де проживало у двічі більше населення, ніж в Югославії, зі встановленням радянської влади духовна академія, а також семінарія в Києві були закриті і не передбачалось поновлення її діяльності, семінарія була тільки в Одесі. Діючих монастирів було разом біля двадцяти. Практично всі релігійні споруди забороняли ремонтувати, не кажучи вже про будівництво нових тощо.

10-15 січня 1985 року з групою іноземних студентів ЛДА у Києві побував Владіслав Вуловіч, який походив з родини сербських священників. Разом з тим, він мав досить не типову для цієї професії вдачу. За спогадами його друзів, він був веселим, оригінальним, критичним, як, зрештою, і більшість ченців. Про це засвідчив прикрий випадок, який трапився при поверненні його до Ленінграду. Зокрема студентів обурили побутові умови у потязі: холод, бруд, плутанина з квитками тощо. У цій ситуації іноземці просто вийшли з вагону і повернулись у готель. Через кілька годин їх відправили іншим рейсом, який вже мав кращі побутові характеристики [ЦДАВО України. – Ф. 4648. – ОП. 7. – Спр. 324. – Арк. 82-87.]. І хоча цей випадок виходив за рамки релігійного туризму, однак це був також особливий урок для українських кліриків, які займалися організацією подорожей студентів. Цікаво, що київських священників шокували не тільки

побутові негаразди радянських потягів, до чого вони звикли, скільки факт неприйняття цього гостями.

На різдвяні канікули 1986 року (17-20 січня) у Києві перебували два студенти МДА – ієромонах Сава (Стоян Яковлевич) з Югославії та ієромонах Гавриїл з Болгарії. Священик, який супроводжував студентів, про Стояна Яковлевича відзначав, що той вів себе "дуже дивно, то нічого не їв, то їв усе підряд" [ЦДАВО України. – Ф. 4648. – ОП. 7. – Спр. 359. – Арк. 23-27.].

Ця та й попередні характеристики югославських студентів – майбутніх православних священників Сербської ПЦ – дозволяють зробити кілька висновків. Насамперед слід зазначити, що Московська та Ленінградська духовні академії були основними центрами, де югослов`яни здобували вищу православну освіту упродовж 60-80-х років минулого століття. Саме в російських релігійних школах готувалися молоді кадри для Сербської ПЦ. Практично всі югослов`яни, які вчилися в Росії, відвідували Україну. Віднайдені нами архівні дані про візити студентів свідчать про нечисельну аудиторію югослов`ян, які направляли на навчання із Сербської ПЦ. Дивним був і підбір студентів, що приїжджали вчитися. Лише в одному випадку це був студент, який походив з родини священників, а найчастіше це були досить дивакуваті особистості, які не проявляли особливого інтересу до релігії. Це, в свою чергу, говорить про те, що в Югославії, як, до речі, і в Україні того часу, не було престижним навчатися на священника. А той факт, що на міжнародних форумах Сербську ПЦ презентували найстарші, у порівнянні з іншими делегатами, представники, говорить про кадровий дефіцит у Сербському Православ'ї, подоланням якого церква не особливо переймалася. До речі, в Росії югослов`яни навчалися за кошти приймаючої сторони. Це був не тільки жест матеріальної підтримки Російською ПЦ Сербської церкви, але, що мало більше значення – основний, стимул заручення союзницькими позиціями з боку Сербської ПЦ у відношенні до Російської ПЦ.

Незважаючи на те, що Україна у радянські часи перестала бути центром релігійної освіти для православних слов`ян, вона все ж викликала великий інтерес в іноземних студентів з вищих духовних шкіл Москви та Ленінграду. Їх візити до міст України, зустрічі з православним духовенством були незамінною часткою міжнародного спілкування між українським та югославським православними співтовариствами. Одні ділилися досвідом, інші – запалювали молодим азартом і сміливістю у прагненні до змін. А загалом відбулося взаємозбагачення сторін. Від югославських студентів українське духовенство дізнавалося не тільки про події в житті Сербської Церкви, але й загалом про життя всього православного світу. Майбутні священнослужителі Сербської ПЦ із захопленням знайомилися з духовними пам'ятками на українських землях, їх дивувала набожність українського народу, який, незважаючи на тиск комуністичної ідеології, надто стійко зберігав своє духовне коріння тощо.

Анотації

Г.Саган: «Югословяне-студенты духовных академий России в Украине». На основе привлечения новых архивных документов в статье анализируется сотрудничество православного клира Украины и студентов-югословян, обретающих высшее духовное образование в российских духовных академиях. В статье показано значение такого общения как части культурных взаимоотношений украинского и югословянских народов.

Ключевые слова: югославские студенты, украинские священники, сербский православный клир, югословянское духовенство, Сербская Православная Церковь, межцерковное сотрудничество.

G.Sagan: Yugoslavs – students of Russian religions academies in Ukraine. Taking into account new archive documents the article deals with the issue of cooperation of Orthodox clergy of Ukraine with Yugoslavs students who were receiving higher religions education in Russian religions academies. The research shows the importance of such communication as a part of cultural relations of the Ukraine and Yugoslav people.

Keywords: Yugoslav students, Ukrainian clergy, Serbian Orthodox clergy, Yugoslav priesthood, Serbian Orthodox Church, inter-religions cooperation.

*Р. Шеретюк** (м. Рівне)

УДК 2, 27-28; 9, 908

ДИСКУРС УРЯДОВОЇ ПОЛІТИКИ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ЩОДО УНІАТСЬКОЇ ЦЕРКВИ ЗА ПРАВЛІННЯ ПАВЛА І (1796-1801 рр.)

У статті Руслани Шеретюк «Дискурс урядової політики Російської імперії щодо Уніатської церкви за правління Павла І (1796-1801 рр.)» досліджено і проаналізовано напрям внутрішньої політики російського імператора Павла І, зокрема виявлено сутність і спрямованість урядової політики Російської імперії у релігійно-церковній царині в 1796-1801 рр. Спираючись на російське імперське законодавство вказаного періоду, з'ясовані механізми, методи та наслідки реалізації урядової політики російського самодержавства щодо Уніатської церкви.

Ключові слова: Уніатська Церква, уніатські монастирі, уніати, імператор Павло І, Російське самодержавство, Російська Православна Церква, латинські єпархії, Товариство Ісуса, чернечі ордени.

* Шеретюк Р.М. – кандидат історичних наук, завідувач кафедри мистецтвознавства і культурології Рівненського інституту слов'янознавства Київського славістичного університету.